

2. Концепции за междукултурно обучение

Intercultural
Learning
T-Kit

2.1. Въведение

Да се пише за концепциите за междукултурното обучение само по себе си е процес на междукултурно обучение. Различните идеи, които стоят зад термина „междукултурно обучение“ говорят много за историята на хората, които са ги развили. А подборът на идеите и техният коментар по-скоро разкрива историята и предпочитанията на авторите, отколкото самото междукултурно обучение.

Тази глава следователно, няма претенциите да предложи някаква „истина“ за междукултурното обучение, а по-скоро е опит да се направи един – неизбежно едностранчив – преглед на различните теории и концепции, които се свързват с междукултурното обучение.

Както и с много други теории, и тези тук не правят изключение в използването на завъртени думи и изрази. Ние нарочно избрахме да включим теории, които използват такива фрази – не за да ви уплашим, а за да ви научим как да ги използвате.

Хората често ги употребяват, когато говорят за междукултурно обучение. Тези теории са корените на това, което може би вие отдавна вече правите.

Терминът „междукултурно обучение“ може да се разглежда на няколко нива. В по-буквален смисъл, междукултурното обучение означава индивидуален процес на придобиване на познания, нагласи или поведение, които са свързани с взаимодействието между различни култури.

Много често обаче, междукултурното обучение се разглежда в по-широк контекст, понятийно обозначавайки възможността как хората с различно потекло могат да живеят заедно в мир и процесът, необходим за да се построи такова общество.

2.2. Поглед към обучението

„Обучението“ в този контекст следователно се разбира не толкова на индивидуално ниво, но се фокусира върху отворения характер на този процес по посока на „междукултурно“ общество.

Терминът „междукултурното обучение“ ще се разгледа спрямо различните си компоненти и интерпретации.

Какво е „обучение“?

Според Оксфордския речник (*Oxford Advanced Learner's Current English Dictionary*) обучението е „придобиване на познание или опит чрез обучение, практика или наставление“. Това твърде широко определение може да послужи като основа за различни дискусии.

Обучение на различни нива

Обучението се случва на три различни и отнасящи се едно към друго нива: мисловно, емоционално и поведенческо.

Мисловното обучение е придобиването на знания или вярвания: да знаем, че 3 плюс 3 прави 6, че земята е кръгла, или че понастоящем членките на Съвета на Европа са 46.

Емоционалното обучение е понятие, което е по-трудно да се разбере. Може би имате спомени за това как сте се опитвали да изразите чувствата си и как тези чувства са се променили с времето. Какво ви е плашело преди двадесет години, но вече не ви плаши, хора които не сте харесвали, а сега са ви най-добри приятели и така нататък.

Поведенческото обучение е това от наученото, което се вижда: да можем да заковем пирон в парче дърво, да пишем с химикалка, да се храним с клечки, или

да посрещнем някого по „правилния“ начин.

Истинското обучение включва и трите нива – мисловното, емоционалното и поведенческото. Ако искаме да се храним с клечки, трябва да знаем как да ги държим и да се научим на правилните движения. Но и двете нямат значение, ако не обичаме да ядем с тях, или нямаме някаква полза от това.

Обучението като (не)структуриран процес

Обучението може да стане както случайно, така и в резултат на планиран процес. Ако се замислим, ще установим, че много от нещата сме научили чрез опит, от който не сме целели да научим нещо. От друга страна, през повечето време, обучението предполага някакъв структуриран или поне целенасочен процес. Случайният опит няма да ни научи на нищо, ако не го осмислим преднамерено.

И неформалните и формалните системи на обучение използват структурирани процеси, за да подпомагат обучението. В момента, в който сте взели този T-Kit, за да помислите как най-добре да разбирате межкултурното обучение в група, вие най-вероятно сте имали предвид едно обучение като структуриран, а не случаен процес. Опитът в межкултурното обучение придобит чрез курсове, семинари, групови занимания, обмен и така нататък е пример за структуриран процес на межкултурно обучение.

Роли в обучението

Обучението също се занимава и с роли. За повечето деца, училището е структуриран опит на обучение, в който ролевата двойка е тази на учител и ученик. За повечето хора, занимаващи се с неформално образование обаче е ясно, че обучението може да бъде много ефективно и като двупосочен процес, при който хората се учат едни от други, взаимодействайки си. Всъщност, ние посто-

янно научаваме неща, но много хора не възприемат себе си като обучаващи се и, често несъзнателно, предпочитат ролята на учител. Да се създаде отвореност за взаимно обучение е едно от предизвикателствата, които всеки занимаващ с неформално обучение среща при работа с нова група хора – и, нека отбележа, че понякога ми се иска хората, занимаващи се с формално обучение да могат също да поемат това предизвикателство в класните стаи.

Методи на обучение

Ако гледаме на обучението като на структуриран процес, има смисъл да се погледнат и методите на обучение в този процес. Изследователите многократно са доказали, че хората научават най-много чрез собствения си опит – в ситуации, предполагащи мислене, преживяване и действие. Ако искаме да отворим място за обучение, ние трябва да намерим методи, които да дават опит и възможност за осмисляне на всичките три нива. За различните методи и методологии, погледнете по-следващите глави на този T-Kit.

2.3. Какво е култура? И какво тогава е межкултурното?

Вторият термин, който съставя „межкултурното обучение“ е *културата*. Всички идеи за межкултурно обучение работят с някакво понятие за култура. Всички си приличат по това, че разглеждат културата като нещо, създадено от човека. Културата дори се третира като „софтуер“, който хората използват в ежедневието си; тя често се описва като отнасяща се до общите нагласи, ценности, норми на хората. Има много теоретически и практически аргументи и дискусии за понятието „култура“.

Културата задължително ли предполага обвързаност с група от хора, или има и „индивидуална култура“?

Кои са елементите на културата?

Може ли да се направи „културна карта“ на света?

Културите променят ли се? Защо и как?

Колко силна е връзката между културата и реалното поведение на отделните групи и отделните хора?

Може ли да имаме няколко културни потекла – и какво би значело това?

Колко гъвкава е културата и колко отворена е за индивидуална интерпретация?

Често разглеждането на културата изисква разглеждане на взаимодействието между култури. Много автори посочват, че ако нямаше повече от една култура, ние изобщо не бихме мислили за култура. Очевидните разлики в начините, по които хората мислят, чувстват и постъпват са тези, които ни карат да се замисляме за културата. Културата, следователно, не може да се мисли просто като „култура“, а като „култури“. Има смисъл тогава в тази глава да направим преход от идеи, които се занимават предимно с културата сама по себе си, към идеи които се занимават повече с взаимодействието между културите или межкултурния опит.

2.4. Поглед към културата

2.4.1. Културен модел тип „айсберг“

Един от най-известните модели на култура е моделът „айсберг“. Той се фокусира върху елементите, които съставят културата и върху факта, че докато някои от тези елементи са напълно видни, други съвсем не са.

Основната идея на този модел е, че културата може да се представи като айсберг: само малка част от айсберга се

вижда над водната повърхност. Върхът на айсберга се държи на много по-голямата и мощна основа, която остава невидима във водата.

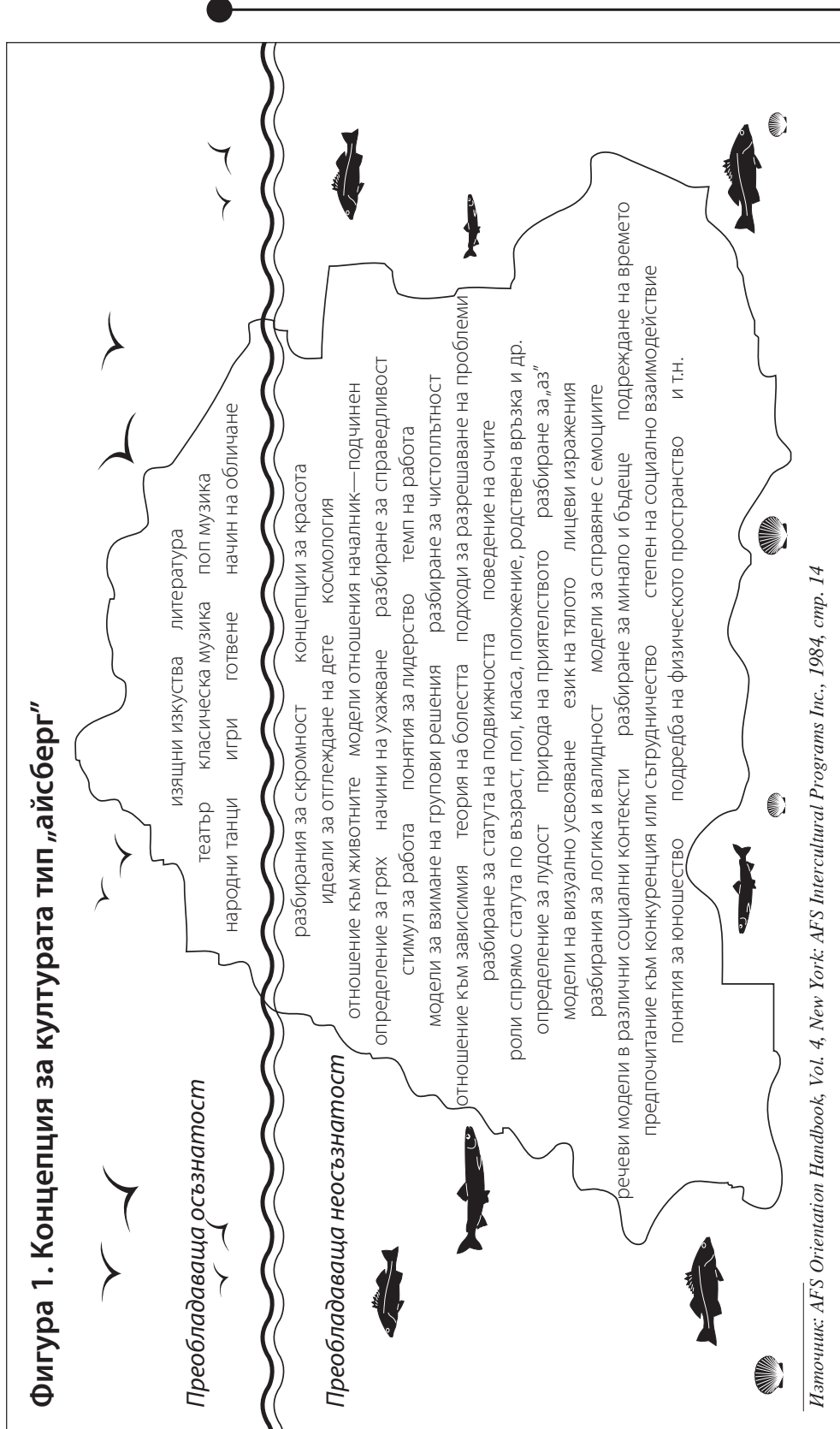
В културата, обаче, има и видими части, между които архитектурата, изкуството, готвенето, езика. Но мощните основи на културата са по-трудно забележими: историята на общността, която носи културата, техните норми, ценности, разбирането им за времето, пространството, природата и други.

Моделът тип „айсберг“ показва, че видимите части на културата изразяват невидимите. Така, той още показва колко трудно е понякога да се разбират хора с различно културно потекло, защото ние можем да забележим видимите части на техния „айсберг“, но не можем веднага да видим основите, върху които те са стъпили.

От друга страна, моделът тип „айсберг“ остава много въпроси без отговори. В повечето случаи той се използва като начална точка за едно по-задълбочено разглеждане на културата. Едно начално и нагледно представяне на това защо понякога е толкова трудно да се разбере и „види“ културата.

Значение при работа с младите

Моделът тип „айсберг“ насочва вниманието ни към скритите аспекти на културата. Той трябва да ни напомня, че първоначалните прилики, които откриваме при межкултурните сблъсъци, се оказват базирани на съвсем различни предположения за реалността. При младите хора културните различия може да не се забелязват толкова лесно: почти навсякъде младите хора носят дънки, слушат поп музика и си преглеждат електронната поща. Да се учим межкултурно значи първо да осъзнаем долната част на своя айсберга и да можем да общуваме с другите, за да се разбираме по-добре и да намерим общи позиции.

Източник: *AFS Orientation Handbook, Vol. 4, New York: AFS Intercultural Programs Inc., 1984, стр. 14*

2.4.2. Хърт Хофщедер и неговия модел на културните измерения

Идеята на Хърт Хофщедер за културните измерения се основава на едно от най-големите емпирични изследвания, някога правени върху културните различия. През 70-те години на миналия век, той е помолен за съвет от IBM (тогава вече сериозна международна компания) как да постъпят след като, въпреки всичките им опити да установят общи световни процедури и стандарти, все още имало огромни разлики в начините, по които работят заводите в, да кажем, Бразилия и Япония. Хофщедер изследва тези различия. По няколко начина, включително чрез задълбочени интервюта и въпросници разпратени до всички работници на IBM по света, той се опитва да идентифицира разликите при различните заводи. Тъй като образователното ниво на работещите в IBM навсякъде е било горе-долу едно и също, и тъй като структурата на организацията, правилата и процедурите са били еднакви, той заключава, че всяка подобна разлика трябва да се корени в културата на работниците от съответните заводи и с това на културата на съответната държава като цяло. Хофщедер описва културата като „колективно програмиране на ума, което различава членовете на една (човешка) група от друга”.

След неколкостотин изследвания, той свежда културните различия до четири основни измерения, извеждайки всички други от тях. Тези четири измерения той нарича дистанция на властта, индивидуализъм—колективизъм, мъжко—женско, и избягване на несигурността. След допълнителни изследвания, той добавя и времевата ориентация.

Дистанцията на властта показва степента, в която обществото приема факта, че властта в институциите и организациите е неравномерно разпределена между отделните хора. В дистанцията

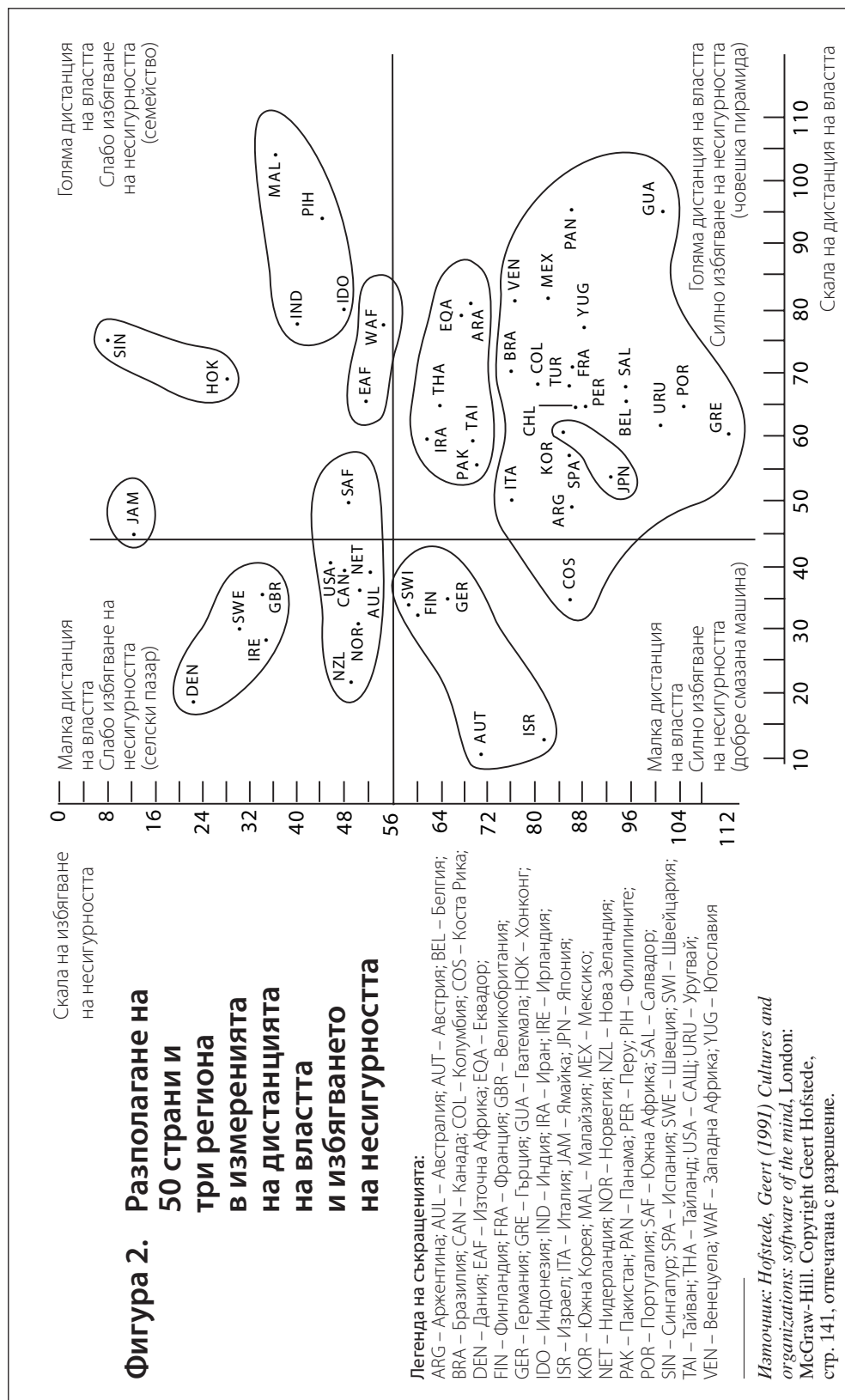
на властта откриваме йерархия, например, в разбирането за нормален процес на взимане на решения в една младежка организация. Всеки глас ли трябва да тежи еднакво? Или председателят може да решава сам, когато това се налага?

Избягването на несигурността показва степента, в която обществото се чувства застрашено от неясни ситуации, опитвайки се да ги избегне, въвеждайки правила или други мерки за сигурност. Избягването на несигурността се отнася, например, до степента, в която хората са склонни да поемат рискове, или колко души в една предварителна група искат да обсъждат в подробности подготовката на курс за обучение. Какво място има за случайността, за импровизацията, или оставяне нещата такива каквито са (може би и лоши)?

Индивидуализъм—Колективизъм показва степента, в която обществото е една освободена структура, в която от хората се очаква сами да се грижат за себе си и семействата си, вместо една затворена структура, в която хората различават вътрешни и външни групи, очаквайки вътрешната група да се грижи за тях. В колективистичните култури например, хората се чувстват силно свързани и отговорни към семействата си и предпочитат да гледат на себе си като на членове на някаква група.

Мъжко—Женско показва степента, в която половата принадлежност обуславя ролите на мъжа и на жената в обществото. Има ли, например, „естествено” разделение на задачите за участниците в семинар, което изисква някои домашни задължения да бъдат изпълнявани от всеки?

Времевата ориентация показва степента, в която обществото взема решения въз основа на традицията и минали събития, или с оглед на временна печалба или на нещо, което се счита за желано в бъдеще. Например, колко важна спо-

ред вас е историята на вашия регион за момента и за в бъдеще? Когато хората позират с това откъде са, те за миналото ли говорят, за настоящето или за бъдещото?

Хофщедер предлага няколко схеми, в които разполага различните общества (нации) по ценностната скалата на тези измерения. Тези ценности са изведени от въпросниците и повторните изследвания, направени въз основа на този модел (виж фигура 2).

Моделът на Хофщедер е хвален заради емпиричната си основа; едва ли някое друго изследване или теория на културата може да предложи подобна количествена база. От друга страна, моделът не обяснява защо измеренията да са точно пет, и защо точно те са основните компоненти на една култура. Също така, моделът разглежда културата като статична, а не като динамична и не може да обясни защо и как се развиват културите. Допълнителната критика на Хофщедер посочва, че неговият модел се е фокусирал върху културата като национална характеристика, без да третира културното многообразие, което преобладава в повечето съвременни общества, както и субкултурите, смесените култури и индивидуалното развитие. На места описанието на измеренията има опасност да предположи и оцени някои култури като „по-добри“ от други. И все пак, за много читатели, петте измерения на модела изглеждат много адекватни за характера на обществата.

Значение при работа с младите

Можем да не се съгласим с Хофщедер, че неговите пет измерения са единствените, които съставят културата. Въпреки това, те много често се оказ-

ват съществени елементи на културното различие и затова са полезни за разбирането на конфликтите между хора с различни културни потекла. Участниците веднага започват да сравняват различните национални „култури“ по схемата на Хофщедер: Наистина ли съм по-йерархичен? Наистина ли се нуждаю от повече сигурност отколкото други? Така, докато от една страна измеренията на Хофщедер дават една рамка за интерпретиране на културните недоразумения и възможност тези различия да се обсъждат с участници (например: Каква е вашата представа за власт и лидерство?), то от друга страна те веднага ни карат да се замислим за себе си и да се попитаме дали тези измерения се отнасят до всеки в една страна.

Все пак измеренията са полезни и като отправна точка в опита да се анализират различните контексти, в които живеем (студентската ни „култура“, „културата“ на нашето семейство и приятели, „културата“ на предградията или селските райони). Струва си да се запитаме до каква степен това ни дава нови разбирания и до каква степен всъщност създава нови стереотипи.

В добавка, петте измерения и личните предпочитания относно тях, повдигат въпроса за културната относителност: наистина ли няма „по-добро“ и „по-лошо“? Йерархическите структури също толкова добри ли са колкото и нейерархическите? Фиксираните и затворени полови роли толкова добри ли са колкото и отворените? До къде стига това? И, ако искаме да посредничим при културни конфликти, съобразявайки се с тези измерения, трябва ли и можем ли да заемем неутрална позиция?

2.4.3. Поведенческите компоненти на културата при Едуард Хол и Майлдред Хол

Хол и Хол развиват модела си с чисто практически цели: за да помогнат на американски бизнесмени, пътуващи и работещи в чужбина. Тяхното изследване обхваща много задълбочени, отворени интервюта с хора от различни култури, с които американските бизнесмени е имало вероятност да работят. То се фокусира върху някои фини поведенчески разлики, на които обикновено се дължат конфликтите в межкултурното общуване. Въз основа на проучването си, те разработват няколко нива на различие. Всичките тези измерения са свързани или с модели на поведение, или с пространството, или с времето:

Бързите и бавните послания се отнасят до „скоростта, с която дадено послание се разпознава и последващото го действие“. Примери за бързи послания са заглавията, рекламите и телевизията. Лесното запознаване също е типично за хора със склонност към бързи послания. Докато за едно по-дълбоко опознаване на някого (хората са „бавни послания“) е необходимо време, в някои култури лесното сприяеляване е по-бързо отколкото в други и с това е пример за бързо послание. Бавни послания, например, са изкуството, документалните филми, сериозните връзки между хората и така нататък.

Високият и нисък контекст се отнасят до информацията относно дадено събитие. Ако в едно послание предаваната в определено време информация е малко, а по-голямата част от нея вече е налице в комуникаращите хора, ситуацията е на висок контекст. Например, общуването между двама души, които са заедно от няколко години е с висок контекст: за взаимното им разбиране в даден момент е необходим малък обмен на информация. Посланието може да е

много кратко, но се декодира с помощта на информацията, която двамата са получили един за друг през годините, през които са били заедно.

Според Хол и Хол, култури с типичен висок контекст са японската, арабската, и средиземноморската, където има широки информационни мрежи и наличие на много лични взаимоотношения. Следователно, в ежедневно общуване не се изисква много предварителна информация. Човек се информира само от това, което засяга хората, които са важни за него.

Типични култури с нисък контекст са северно-американската, германската, швейцарската, и скандинавската. Личните взаимоотношения там се определят по-скоро според различните области, с които човек се занимава, и необходимостта от по-добра информираност е по-голяма.

Ако не се имат предвид различните стилове на общуване, произтичащи от високия и нисък контекст, могат да се получат недоразумения. Така например, човек със стил на висок контекст може да възприеме човек със стил на нисък контекст като прекалено разговорлив или обстоятелствен, и обратно, човек с висок контекст може да се възприема като неискрен („скриващ“ информация) нежелаящ да съдейства, от страна на човек с нисък контекст. За да вземат решения, хората с нисък контекст се нуждаят от много предварителна информация, докато хората с висок контекст могат да основат решенията си на по-малко предварителна информация, тъй като са следили развоя на съответните процеси. Ситуацията обаче е парадоксална, тогава когато хора с висок контекст са помолени да оценят ново начинание, а те искат да знаят всичко, защото не са били част от контекста на новата идея.

Териториалността се отнася до организирането на физическото пространство

тво, например, в офис. Офисът на президента на последния етаж ли е или по средата на сградата? Ако, например, за някого химикалките на бюрото му са част от личната му територия, той не гледа добре на тези, които ги заемат, без да се помолили за разрешение. Териториалността е за усета, който хората са развили за пространството и материалните неща около тях; в същото време тя говори и за власт.

Личното пространство е разстоянието между хората, необходимо им, за да се чувстват удобно. Хол и Хол описват личното пространство като „мехур“, който е около човека през цялото време. Той променя големината си в зависимост от ситуацията и хората, с които се общува (близките приятели се допускат по-близо от другите). „Мехурът“ показва какво според даден човек е подходящото пространство между него и другите хора. Ако някой е по-далеч, той се приема за студен, а ако се опитва да се приближи повече от приеманата за подходяща дистанция, той може да се възприеме като заплашващ или груб. Ако нормалната дистанция за разговор на една култура е твърде близка и навлиза в тази на друга култура, проблем в общуването може да възникне просто поради различната интерпретация на избраната физическа дистанция.

Монохронното и полихронно време се отнасят до структурирането на времето. При монохронното време нещата се изпълняват в последователност, работи се с програми, където различните задачи си имат определено време за изпълнение. За монохронните култури времето е много подръчно, почти може да се докосне и за него се говори като за суровина: изразходване, загуба и спестяване на време. Това време е линейно, то е като линия от миналото през настоящето към бъдещето. То се използва като инструмент за структуриране на деня и за определяне на приоритетите, като например „липсата“ на време, за да се срещнем

с някого. Полихронното време е точно обратното: много задачи се изпълняват едновременно, има висока степен на ангажираност с хората, с което се поставя ударение върху другите, вместо върху програмата. Полихронното време не се възприема като суровина и може да се сравни по-скоро с точка, отколкото с линия.

За Хол и Хол някои от гореспоменатите измерения са взаимно свързани. В техните изследвания монохронното време е тясно свързано с ниския контекст и с фрагментарно организиране на пространството (различните области са отделени една от друга като „чекмеджета“). В допълнение към тези измерения, Хол и Хол въвеждат още няколко понятия, които са важни за разбиране, например, на това как една култура прави програмите си, колко е предварителното време за уговаряне на среща, какво е разбирането за точност, и колко бързо се движи потокът на информация в една система – дали е подчинен на йерархия (горе—долу), или по-скоро тече многопосочно, в мрежа.

На северно-американските бизнесмени, Хол и Хол препоръчват да отчитат културните различия и, по възможност, да се адаптират към различните начини на поведение в културата, където работят.

Основните понятия за описание на различните култури на Хол и Хол сочат към някои важни различия във възприемането на межкултурните различия, и затова лесно биват разпознати от много читатели. Има обаче и критики. Поначало, Хол и Хол издигат измеренията като независими едно от друго, след което ги развиват в културен модел, който е едноизмерен. Той подрежда културите в континуум между монохронни, ниско-контекстни култури от една страна, и полихронни, високо-контекстни от друга. Всички други категории се съотнасят с този континуум. Въпросът е дали този така прост начин за категоризиране

на културите отговаря на реалността. Друг проблем е, че малко се казва по въпроса защо тези културни характеристики са точно такива, как се развиват културите (статични ли са или динамични), или как отделните хора се справят с културното си потекло в межкултурни ситуации. Полезността в подхода на Хол и Хол очевидно е в практичните му последствия. Измеренията – горе-долу както и при модела на Хофстеде – дават една рамка за разпознаване и интерпретиране на културните различия.

Значение при работа с младите

В межкултурните групи, измеренията въведени от Хол и Хол могат да послужат за първоначален „теоретичен“ подход към културните различия. Те позволяват провеждането на много хубави упражнения, като например въвеждане на участниците в разговор, при който те да променят дистанцията помежду си. И двамата ли имат еднакво чувство за правилната дистанция? Как биха се отнасяли към някой, който се нуждае от повече/по-малко пространство?

Веднъж описани, измеренията на Хол и Хол обикновено лесно се разпознават като различия от участващите в межкултурната група. Те могат да провокират една група да говори за тези разлики, без да ги оценява като „по-добри“ или „по-лоши“.

Работещите с млади хора могат също така да намерят тези измерения за полезни при разпознаване на межкултурните различия в една група (какво е отношението на хората към точността, дали обичат да бъдат докосвани или не, дали мислят че говорите прекалено много или прекалено малко и така нататък), разполагайки с речник за да ги опишат. Ала внимавайте защото, веднъж въведени, измеренията на Хол и Хол могат да станат лесни оправдания за почти всичко: „Съжалявам, не

закъснявам с един час, а съм полихро-нен!”...

2.4.4. Дискусия върху културата на Жак Деморгон и Маркус Молц

Жак Деморгон и Маркус Молц открито отричат претенцията за въвеждане на поредния културен модел. Според тях в природата на самата култура е всяко определение, което тя дава, да бъде обусловено от нейното потекло: човек не е извън-културен. По този начин Жак Деморгон и Маркус Молц разглеждат приносите на статията си в светлината на дискусията за културата и на това, какво може да се научи от нея.

Те казват, че най-спорните части в тази дискусия водят до три основни противоречия:

- Как да се справяме с напрежението между културната стабилност и дълговременните културни структури от една страна, и процесите на културна промяна и иновация от друга?
- Как да се справяме с взаимоотношението между „културата“ и „межкултурата“: „межкултурните“ сблъсъци надстройка над една предхождаща „култура“ ли са? Или културата съществува само в постоянното си взаимодействие с други култури?
- Ударението върху универсалните страни на хората (общото за всички хора) ли трябва да пада, където хората се схващат като *индивиди*, за които културата е просто тяхна характеристика, или за които има само една глобална култура (*универсалистски подход*)? Или ударението трябва да се постави върху ролята на културата, отчитайки преобладаващото в света многообразие, и схващайки хората като принадлежащи към една

културна група, като всички култури са по принцип равни (*релативистки подход*)?

Тези проблеми могат да изглеждат твърде академични и без практическа полза. Но те имат политически последици: промяната като заплашителна ли се възприема или не? (въпрос 1) Многообразието в една държава като предусловие за култура ли се възприема, или се мисли като заплаха за приетата за „оригинална“ култура? (въпрос 2) Жителите на една страна като равноправни индивиди ли се възприемат (френския модел на индивидуалните права), или като членове на група, които имат права като група (холандския обществен модел, при който различните групи имат собствени институции) (въпрос 3)?

В опита си да преодолеят тези напрежения, Деморгон и Молц въвеждат нещо, което бих нарекъл културен модел. Според тях културата може да бъде разбрана само когато се свързва с понятието за адаптация. Хората постоянно са предизвиквани да установяват продължителна връзка между вътрешния си свят (потребности, идеи и др.) и външния свят (околната среда, другите хора и т.н.). Те правят това в конкретни ситуации, които трябва да послужат като основа за анализ. Във всички тези ситуации хората оформят околната среда (всеки може да окаже влияние върху това, което се случва около него) и са формирани от нея (всеки може да се промени заедно с това, което се случва около него). Тези два аспекта, оформянето на околната среда и формирането от нея, са двете страни на монетата „адаптация“.

По-научно, Деморгон и Молц определят едната страна на тази монета като „асимиляция“. Под „асимиляция“ те разбират процеса, при който хората адаптират външния свят към собствената си реалност. Това, което възприемаме отвън се поставя във вече съществуващите

чекмеджета и структури на мозъка. Краен пример на асимиляция са играещите деца. Всяка голяма купчина пясък (реалността на външния свят) те могат да възприемат за Еверест (вътрешно въображение). Докато изкачват купчината, те са асимилирали реалността във въображението си; тази интерпретация на реалността е станала модел за действието им. Те не катерят купчина пясък, а Еверест. Ала не само децата асимилират: когато видим някого за първи път, ние си съставяме впечатление за начина, по който той/тя изглежда. На база тази малко информация, ние интерпретираме човека – и използваме наличната в мозъка информация, често стереотипна, за да „узнаем“ повече за този човек и да преценим какво може да е неговото поведение.

Другата страна на монетата Деморгон и Молц наричат „приспособяване“. Под „приспособяване“ те разбират процеса, при който структури в мозъка (те ги наричат „(по)знания“ или „схеми“) се променят в зависимост от информацията, получена от външния свят. Можем да срещнем някого и в началото да го виждаме в стереотипите си. Но след време можем да установим, че нещата стоят по друг начин, че нашите стереотипи, нашите мозъчни схеми не отговарят на реалността. И затова ги променяме.

Нито крайната асимиляция, нито крайното приспособяване са полезни. В случай на крайно приспособяване, ние ще бъдем залети от външната информация, с която трябва да се справяме, на която трябва да гледаме „свежо“, и на която позволяваме да промени начина ни на мислене. В случай на крайна асимиляция ще отречем реалността и, в края на краищата, няма да можем да оцелеем.

За разлика от животните, хората не са така предварително формирани, по-малко са нещата, които са биологично „подредени“ за нас. Затова има много ситуации, за които ние нямаме

инстинктивна или биологически предобусловена реакция. Ние трябва да развием система, която да ни позволи да се ориентираме във всички ситуации, позволявайки ни успешна адаптация. Тази система Деморгон и Молц наричат култура. Функцията на адаптацията, следователно, е да поддържа или увеличава възможността за правилна реакция при възникването на каквито и да било ситуации. Културата, тогава, е структурата, която дава ориентацията в тези ситуации (тя трябва да се разбира като мозъчни структури, на които се основават процесите на асимилация и приспособяване), подsigурявайки биологично продължение. Културата съществува заради необходимостта да се намери ориентация, там където това не е биологически предобусловено.

Ако адаптацията е за намиране на ориентация, то тя съществува в напрежението между асимилацията и приспособяването. От друга страна, ние се нуждаем от развиване на стабилни структури, модели на поведение, които можем да обоб-

щим и използваме във всякакви ситуации, доколкото не можем постоянно да започваме от нула (или с празен мозък). В случай на асимилация, културата е, по думите на Хофштеде, умствения софтуер който преработва цялата достъпна информация на външния свят.

Но Деморгон и Молц посочват че, ако културата бе само умствен софтуер, заложен като програма в хората докато са млади, ние не бихме могли да се нагласяме към нови обстоятелства и да променяме ориентацията си съобразно това. Хората се нуждаят от способността за приспособяване, за промяна на ориентацията и критериите си, ако искат да оцелеят.

Следователно във всяка една ситуация поведението почти винаги е смесица на повтарянето на заучен, успешен, културно ориентиран набор от действия, и внимателна нагласа към дадената ситуация.

Ако погледнем такава ситуация, ние от самото начало имаме богат избор на

Фигура 3. Избор на пред-адаптивни стратегии и колебание

Източник: Thomas, Alexander (ed) (1996) *Psychologie interkulturellen Handelns*, Göttingen: Hogrefe. Chapter by Demorgen and M. Molz 'Bedingungen und Auswirkungen der Analyse von Kultur(en) und Interkulturellen Interaktionen'. Adapted version, cmp. 54

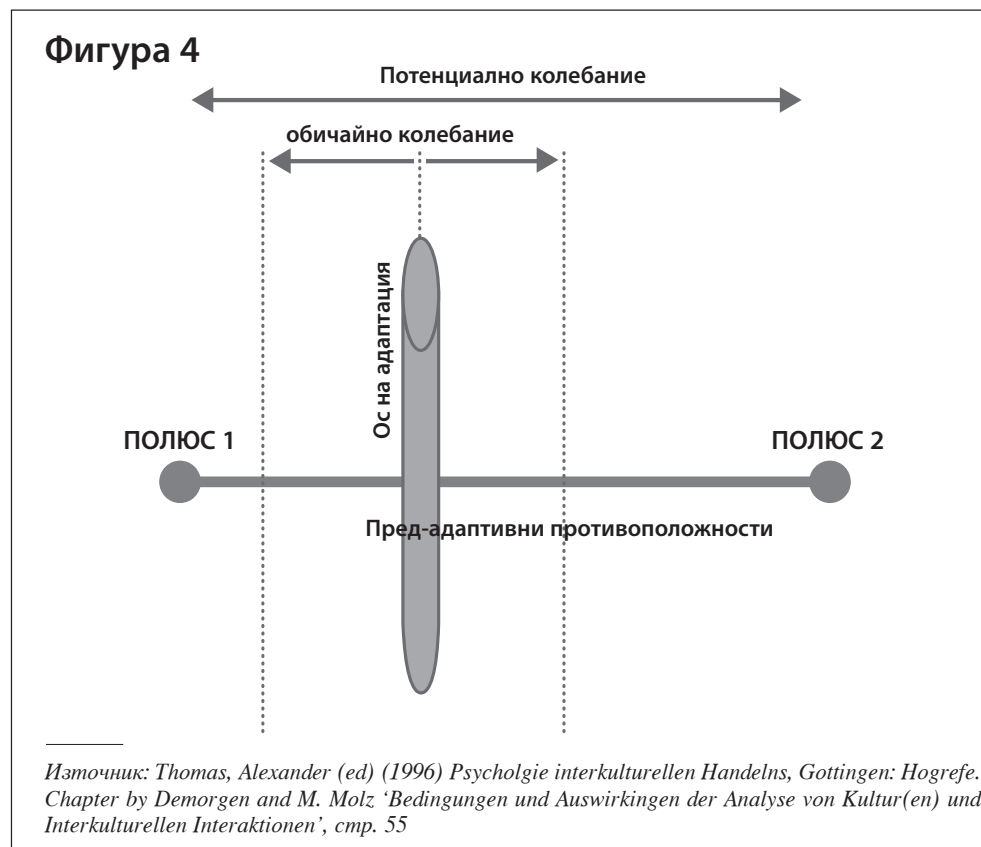

поведение между противоположности: можем да реагираме бързо, без цялостна информация; или да сме информирани, но да действаме забавено. Можем да се концентрираме върху една страна на ситуацията или да разпръснем вниманието си върху всичко, което се случва около нас. Можем да общуваме открито (с изразителни възклицания) или със загатване, подразбиране (използвайки много символи). Ако разбираме една ситуация като предлагаща ни стотици възможности, разположени между тези две крайни точки, то ние постоянно трябва да решаваме коя да изберем (виж примерите на фигура 3).

Можем да си представим тези противоположности като два полюса на линия (виж фигура 4). Цялата линия представя целия поведенчески потенциал. Деморган и Молц казват, че културната ориентация е ограничаването на потенциала до по-малък обхват. Представете

си точките на линията, номериран от 0 до 10 (където 0 е едната крайност, а 10 другата). Културната ориентация полага подходящото поведение върху определена точка, например 3. Като културни същества, ние приемаме това за начало и избираме най-подходящото поведение спрямо ситуацията около тази точка. В дадения пример може да се приеме че, по навик, ние обикновено избираме решението между точки 2 и 4.

Да разгледаме общуването. Вие, например, идвате от място, където хората общуват с подразбиране (тоест, избягвайки дългите обяснения, но загатвайки в контекста за това, което „всеки знае“). Това, което се счита правилно общуване, за „нормално“, се загатва. Това е вашата отправна точка и вие развивате един, за вас обичаен, поведенчески обсег около тази начална отправна точка. Тоест, в зависимост от ситуацията, вие можете да общувате повече или по-малко по

подразбиране, но никога много открито. Само учейки се и имайки опит със ситуации, където вашия поведенчески „обсег“ не е бил успешен, вие ще можете да разширите обсега си и потенциала да общувате открито – макар и това да си остане странно за вас.

Културата е определяне на подходящите решения между две крайности в адаптацията. По един абстрактен начин, културната ориентация казва какви са били групите с успешно поведение в миналото. Сферата около тази ориентация, около приеманото за подходящо, се толерира като „нормално“ отклонение и нормална адаптация към ситуацията. Поведение, което е извън този обсег се възприема като смущаващо, грешно, ненормално.

Културите могат да се променят: Когато обсега около дадена ориентация се разшири в една посока, когато поведението на хората съставляващи тази култура постоянно отива в една посока, изначалната ориентация може да се премести в тази посока.

В това разбиране културата не е свързана с нацията. Тя е основно ориентация на групи хора. Тази ориентация се задава, например, от семейство, приятели, езика, място на живеене, хората с които живеем или работим и така нататък. На тази база групите се идентифицират като споделящи някаква ориентация, някаква култура. В зависимост от контекста, отделните хора могат да имат различен набор от стандарти и различни обсеги около тези стандарти. Например, в работата можете да общувате повече или по-малко открито, докато във възрастни повече или по-малко по подразбиране. И все пак, ако има обща почва между семейството и работата, двата обсега могат да бъдат много близки и до голяма степен да се припокриват.

В межкултурното обучение, хората осъзнават положението на културната

си ориентация, когато биват конфронтирани с различен стандарт. Когато трябва да живеят и с двете ориентации, хората разширяват обсега на възможното си поведение и навиците си, за да могат да обхванат и двете културни ориентации. Значи, в зависимост от ситуацията, те ще имат повече алтернативи. По принцип, колкото по-голям е обсегът, толкова по-голяма е възможността за приспособяване, за адаптиране на поведението с външния свят. Този по-голям обхват обаче, върви ръка за ръка с по-голяма несигурност: наличието на повече алтернативи създава по-малко стабилни ситуации.

Межкултурни посредници могат да бъдат тези хора, които са развили обсег, обхващащ културните стандарти на двете страни, и които създават възможности за общи „пресечни точки“ между различните разбираня за подходящо поведение.

Идеите на Деморгон и Молц за културата са привлекателни за много хора, тъй като те обединяват много различни теоретични течения и модели за култура. От друга страна, моделът е чисто теоретичен и позволява много ограничено емпирично изследване. Възможно ли е да се провери дали техният модел се доближава до реалността? Най-добрият тест може да бъде полезността на модела при по-доброто разбиране и интерпретиране на межкултурните сблъсъци и срещи.

Значение при работа с младите

Идеите на Деморгон и Молц за културата могат да помогнат за по-дълбокото разбиране на необходимостта от и функционирането на културата. В добавка, модела третира културата като понятие, отнасящо се до групи на всички нива, а не само на нации.

При работа с младите, сложността на модела може да помогне в случай на

по-сложни въпроси, и да отвори нова дълбочина за осмисляне на проблема. От практическа гледна точка, моделът дава разбиране за това какво представлява межкултурното обучение: опознаване на самия себе си, разширяване на възможностите за действие и собствения обсег за справяне с различни ситуации. Той отчетливо съотнася наученото с опита и, от друга страна, показва как обучението е предизвикателство, защото е свързано с основна потребност на човешкото съществуване: ориентацията.

2.5. Поглед към межкултурното обучение

Модел за развиване на межкултурна чувствителност на Милтън Бенет

Бенет (1993) определя межкултурната чувствителност чрез степени на личностно израстване. Неговия модел на разви-

Фигура 5. Модел на развитие на межкултурна чувствителност

Фази на етноцентризъм

1. Отричане

Изоляция
Разделяне

2. Защита

Очерняне
Превъзходство
Обръщане

3. Минимизация

Физически
универсализъм
Трансцендентен
универсализъм

Фази на етнорелативизъм

4. Приемане

Уважение към различието
в поведението
Уважение към различните
ценности

5. Адаптация

Емпатия (Съпричастие)
Плурализъм

6. Интеграция

Контекстуална оценка
Конструктивна маргиналност

Източник: Paige, R. Michael (ed) (1993) *Education for the intercultural experience*, Yarmouth: Intercultural Press, chapter by Milton J. Bennett „Towards ethnorelativism: a developmental model of intercultural sensitivity”, стр. 29

тие работи с континуум на нарастващо усложняване при работа с културното различие, преминавайки през фази на все по-голямо признаване и приемане, и от етноцентризъм към това, което Бенет нарича „етнорелативизъм”.

Основно понятие в модела на Бенет е това, което той нарича „различаване”, както и начина, по който човек развива способността си да го отчита. Така „различаването” се отнася до две явления: първо, че хората могат да гледат на едно и също нещо по различен начин, и второ, че „културите се различават една от друга по начина, по който поддържат моделите на различаване, или гледните си точки за света.” Този втори аспект се отнася до разбирането че, според Бенет, културите предлагат различни начини за интерпретиране на реалността и за това как трябва да се възприема заобикалящият ни свят. Различните култури имат различна интерпретация на реалността, различни светогледи. По този начин, развиването на межкултурна чувствителност в същността си значи да се научим да отчитаме и да се справяме с фундаменталните разлики във възприемането на света при различните култури.

Фази на етноцентризъм

Бенет разбира етноцентризма като фаза, при която отделният човек предполага гледната си точка за света като централна в отношението към реалността. **Отричането** е в самата основа на етноцентристката гледна точка за света, при което човек отрича съществуването на разлики и на други погледи към реалността. Това отричане може да бъде резултат и на изолация, където шансът за срещане на различие може и да е нулев и затова за него няма никакъв опит; или може да е резултат на разделение, където различие е преднамерено разделено, а отделният човек или групата нарочно поставят бариери между хората, които са „различни”, за да избегнат конфронтиране с различие.

Разделението изисква все пак отчитане на различие и, в този смисъл, представлява стъпка напред в сравнение с изолацията. Сегрегацията, която все още може да се открие по света, е пример за тази фаза на разделение.

Възможността хората от потиснатите групи да бъдат в позиция на отричане е по-малка, защото е трудно да се отрича, че има разлика, ако именно твоето различие и поглед към света са отричаните.

Втората фаза, която Бенет описва е **защитата**. Културното различие може да се приема като застрашаващо, защото предлага алтернативни варианти на усет към света, а с това и на идентичност. Следователно във фазата на защитата различие се възприема, но е нещо срещу което трябва да се борим.

Най-често използваната стратегия на тази борба е очернянето, при което различната гледна точка се оценява негативно. Поставянето в стереотипи и крайния му вариант, расизма, са примери за стратегията на очерняне. Другата страна на очернянето е чувството за превъзходство, където ударението е върху положителните характеристики на собствената ни култура, като другата култура се подразбира като по-нисша. Понякога има и трета стратегия за справяне със застрашаването от страна на различие; Бенет я нарича „обръщане”. При обръщането другата култура се цени като превъзхождаща, а собствената се почерня. На пръв поглед тази стратегия изглежда по-чувствителна, но всъщност е просто заместване на един етноцентристки център (на нашето културно потекло) с друг.

Последната фаза на етноцентризъм Бенет нарича **минимизация**. Различие се отчита и срещу него могат да не се прилагат стратегиите на почернянето и превъзходството, но за сметка на това се прави опит да се намали, минимизира значението ѝ. На преден

план излизат сходствата, които снемат културните различия, които биват банализирани. Бенет посочва, че за много организации минимизацията е последната фаза на межкултурно развитие, търсещо свят на общи основи ценности. Тези общи основи са положени върху един физически универсализъм, тоест върху общите биологически прилики на хората. Ние всички ядем, храносмиламе, умираме. Ако културата е просто продължение на биологията, значението ѝ е минимизирано.

Фази на етнорелативизъм

„Основополагащо за етнорелативизма е предположението, че културите могат да бъдат разбирани единствено по отношение една на друга, и че дадено поведение може да бъде разбрано само в културен контекст.” В етнорелативистките фази, различието вече не се третира като заплаха, а като предизвикателство. Целта е да се развият нови категории за разбиране, а не да се запазят старите.

Етнорелативизмът започва с **приемане** на културното различие. Приемането първо започва с приемане на това, че вербалното и невербално поведение е различно при различните култури и заслужава уважение. Второ, това приемане се разширява до основните виждания за света и ценностите. Тази втора фаза предполага познаване на собствените ценности и съзнаването им като формирани от културата. Ценностите се разбират не като притежание, а като процес и инструменти за организиране на света. Така дори ценностите, които почернят определена група, могат да бъдат видени като функциониращи за организиране на света, без да се изключва съответното мнение за тази ценност.

Стъпвайки на приемането, следващата фаза е **адаптацията**. Адаптацията трябва да се вижда в контраст с асимилацията, при която различни ценности, мирогледи или поведения се налагат за

сметка на собствената ни идентичност. Адаптацията е процес на добавяне. Всяко ново поведение, което е подходящо за различен светоглед се заучава и добавя към поведенческия репертоар, като на преден план са новите стилове на общуване. Тук културата трябва да се разглежда като процес, като нещо което се развива и тече, а не като нещо статично. Централна за адаптацията е емпатията (съпричастие), възможността да се изпитват ситуации различни от предлаганите от собствената ни култура. Това е опит да разберем другия, приемайки неговата или нейната гледна точка.

Във фазата на плурализъм, емпатията се разширява, при което човек вече разчита на няколко различни културни рамки. Развиването на тези рамки обикновено е свързано с по-продължителен живот в различен културен контекст. Така различието става нормална част от човека, който го е усвоил в себе си в една или две културни рамки.

Бенет нарича набора последни фази **интеграция**. Докато във фазата на адаптация няколко рамки съществуват успоредно една на друга в един човек, то във фазата на интеграция се прави опит всичките рамки да се интегрират в една, която не преповтаря собствената култура и не е дори просто удобно и мирно съжителство на различни светогледи. Интеграцията изисква процес на постоянно определяне на собствената ни идентичност на база преживения опит. Това може да доведе до непринадлежене на култура, а до състоянието на един винаги интегриран, но „външен човек” („аутсайдер”).

Първата фаза на интеграцията е контекстуалната оценка и се състои във възможността да се оценяват различни ситуации и светогледи в различни културни перспективи. Във всички други фази оценяването се избягва, за да не доведе до етноцентризъм. Във фазата на контекстуална оценка хората могат

да сменят културния контекст в който се намират, в зависимост от обстоятелствата. Направената оценка е на относително доброто. Бенет дава пример за межкултурен избор: „Директно ли е по-добре да кажем за грешка която сме допуснали, или по-добре това да стори друг? В повечето американски контексти, това е по-доброто. В повечето японски, това не е. В някои случаи обаче, е полезно да се използва американският стил в Япония и обратно. Възможността да се използват и двата стила е част от адаптацията. Етическото съображение за контекста, в който се осъществява изборът е част от интеграцията.”

Последната фаза е конструктивната маргиналност. Бенет я описва по-скоро като точка, до която достигаме, не задължително като крайната точка на обучение. Тя предполага състояние на пълна самоосъзнатост и непринадлежност на каквато и да било култура, оставайки винаги извън. Достигането на тази фаза позволява истинско межкултурно посредничество, възможността да се оперира с различни светогледи.

Моделът на Бенет се е доказал като добър за първоначалното съставяне на упражнения и оформяне на ориентации, занимаващи се с развиване на межкултурна чувствителност. Той подчертава значението на различията в межкултурното обучение и показва някои от неефективните стратегии за справяне с различията.

Бенет счита, че межкултурното обучение е процес, характеризиращ се с постоянно напредване (включващо възможността за движение напред и назад в процеса), в което може да бъде установена фазата на межкултурна чувствителност на отделния човек. Пита се, обаче, дали процесът на межкултурно различие винаги следва тази последователност, в която всяка стъпка е условие за следващата. И, ако моделът се разбира по-свободно, не като последова-

телни фази, а като различни стратегии за справяне с различията, прилагани в зависимост от обстоятелствата и възможностите, моделът показва съществени пречки при межкултурното обучение и полезни начини за неговото осъществяване.

Значение при работа с младите

Различните фази, които Бенет описва образуват полезна рамка за поглед върху групите и дава най-подходящите методи за трениране на развиването на межкултурна чувствителност. Необходимо ли е да се провокира осъзнаване за различието, или вниманието трябва да се насочи към тяхното приемане? Идеята за развитието дава един много удобен и достъпен подход към това, върху което трябва да се работи. Самият Бенет предполага какви могат да се резултатите от тренирането в различните фази.

В едно международно младежко събитие, много от процесите описани от Бенет се случват в сбит вид. Моделът му е полезен, за да разбираме какво се случва и как можем да се справим с него.

И последно, моделът на развитие ясно показва каква трябва да бъде целта на межкултурното обучение: да се достигне точката, в която различието се възприема нормално, интегрира се в собствената ни идентичност, позволявайки отнасяне към няколко културни рамки.

2.6. Обобщение

Разглеждайки различните идеи за обучението, културата, и межкултурния опит, вероятно е станало ясно, че межкултурното обучение е процес. Този процес изисква да познавате себе си и

откъде идвате, преди да се опитате да разберете другите. Този процес предизвиква дълбоко вкоренените ни идеи за добро и лошо, за структурирането на света и на самите нас. Това, което приемаме за даденост, и към което считаме за необходимо да се придържаме, е поставянето под въпрос. Межкултурното обучение е предизвикателство за нашата идентичност – ала, в същото време, както Бенет посочва, то може да се

превърне и в начин на живот, в начин за обогатяване на личността.

Бенет вижда модела си и в политическа светлина: докато межкултурното обучение е индивидуален процес, същността му е как да се научим да живеем заедно, как да живеем в един многообразен свят. Разглеждано в тази перспектива, межкултурното обучение е изходна точка за един мирен съвместен живот.

2.7. Поглед върху межкултурното обучение

Въпреки че този T-Kit фокусира вниманието си върху межкултурното обучение извън училищата, тази глава е включена именно поради отчитането на факта, че училището все още разполага със силата да подпомогне развитието на межкултурни общества. Без съмнение много неща могат да се научат от опита на учителите там.

В миналото обучението се е извършвало на равни обществени начала, училището е било за всички, целейки справедливо да намали разликите и да установи социална интеграция. Днес основният въпрос на нашето общество е как да се справи с различието. Как да отчитаме и ценим културните различия и, в същото време, да окуражим автентичната културна интеграция и интегрално развитие на нашите ученици, първо в училище, а след това и в обществото?

Межкултурните принципи се концентрират върху отвореност към другия, активно уважение на различието, взаимно схващане, активна търпимост, приемане на реалността на другите култури, осигуряване на равни възможности, борба с дискриминацията. Общуването между различни културни идентичности може да изглежда парадоксално, защото изисква признаване на другия като едновременно сходен и различен. От тази гледна точка, межкултурното обучение според Ouellet (1991) може да се конструира с оглед поощряването и развиването на:

- по-добро схващане на културите в съвременните общества;
- по-голям капацитет за общуване между хората от различни култури;
- по-гъвкаво отношение към контекста на културно разнообразие в обществото;
- по-добра способност за участие в обществени взаимодействия и отчи-

тането на общото наследство на човечеството.

Принципната цел на межкултурното обучение е да поощри и развие способностите за взаимодействие и общуване между учениците и заобикалящия ги свят. Вследствие на това, според Guerra (1993), трябва да доведем до разбирането че:

- плурализмът е съставна част от обучението на всички ученици (без значение дали принадлежат към малцинства или не);
- малцинствата не са длъжни да забравят културното си потекло;
- всяка култура трябва да се цени наравно с другите;
- е необходимо наличието на поддържащи механизми, които да гарантират близка степен на успеваемост както за деца от малцинствата, така и за тези от мнозинствата.

В развиването на межкултурните подходи за обучение обаче, съществува опасност те, съзнателно или не, да бъдат тенденциозни. В опита си да предупредят учителите за това, Admiral and Lipiansky (1989) посочват два „капана“, които учителите трябва да избягват:

- 1) бързи обобщения, до които се свеждат културните реалности на учениците;
- 2) систематично интерпретиране на всички конфликти от културна гледна точка, забравяйки психологическите и социологически фактори, които може да са допринесли за това поведение.

Abdallah-Preteceille добавя и трети: опита за търсене на решение изцяло чрез рационално опознаване на другия.

Учителите трябва да помнят, че образователната дейност е много взискателна.

Тя е взискателна не само от гледна точка на ученика, но и поради окръжаващата среда и дори личността на самия учител. Учителите трябва да анализират собствената си културна идентичност и личност, за да подобрят педагогическата си практика. Това е начинът, по който Ноорес (цитиран от Ouellet, 1991) съветва учителите да развиват способностите си, анализирайки моделите си на разбиране и стиловете на комуникация, и увеличавайки способността си да слушат. (Това ще стане реалност, ако се концентрираме върху активното слушане.) В добавка, от фундаментално значение е учителят да е наясно със собствената си култура и да проследява механизмите на предубежденията, вярванията и моралните си принципи и ценности.

Межкултурното образование поставя другия в центъра на взаимоотношението. То мотивира постоянно питане относно предположенията за неща, които нормално намираме за дадени; то мотивира и постоянна отвореност към непознатото и неразбраното. В процес на взаимодействие и взаимно откриване, всяко човешко същество може да изпълни себе си – лично, социално и глобално. Образователното взаимоотношение се базира на развиването на такива способности в ученика, които да му позволят пълноценно да функционира в обществото.

Не е достатъчно да се определи законодателно виждане за това какво училището трябва да прави, за да поощри межкултурното образование в дадена нация или регион. Това, което е наистина необходимо е тези виждания да бъдат **приложени** и развити чрез инициативи за трениране на учители, довеждайки до промяна в съзнанието на населението като цяло. Това не може повече да се отлага защото, ако не го направим, кой ще ни помогне да израснем? Френският политик Edgar Faure (1908-1988) ни напомня: „Да образоваш значи да помагаш на някого да бъде.” А за нас

учителите, също намиращи се в постоянен процес на развитие, къде са нашите критерий и отправни точки? Ние се нуждаем от повече изследвания, направени от самите учители. Настоящото и бъдещото наистина са в ръцете на учителите и промяната е спешна!

Двойната роля на училището като образоващо и трениращо трябва да осигури максимално развитие за всеки един ученик и предаване на културата в дух на отвореност към другите. Няколко реформи на образователната система препоръчват да се използва индуктивен модел на преподаване, фокусиран върху интересите на ученика. Тук трябва да видим как директния опит може да се използва за увеличаване на уважението към различието, и за повишаване на межкултурната чувствителност. А учителят, бидейки основен проводник на промяната, трябва да предлага такива случаи и преживявания при обучението, които стимулират приемането на всички култури в един демократичен дух. Ето защо межкултурното обучение трябва да бъде цел на всички училища в днешното общество! Ако не следваме това, рискуваме да създадем една обедняла еднаквост, основаващ се на сегрегация и превъзходство!

Ако образователните ни усилия могат да разкрият хората във всичките им културни различия и сходства, защитавайки правото на културите да се развиват, ние ще бъдем свидетели на много повече активни участници в обществото. Ще работим в образователна система, която се противопоставя на разделянето и насочва към ново съзнание за едно общество, отворено за взаимно уважение между хората. Ако искаме да работим за пълноценното само-осъществяване на всяко човешко същество, межкултурното образование трябва да обхване училището и обществото, както по хоризонтала така и по вертикала. И, кой знае, може би ще видим едно бъдеще на транскултурно образование!